

ROSYJSKO-POLSKA HOMONIMIA MIĘDZYJĘZYKOWA JAKO PROBLEM LEKSYKOGRAFICZNY

KRZYSZTOF KUSAL
Uniwersytet Wrocławski
christofor49@mail.ru

KRZYSZTOF BAŁABAN
Uniwersytet Wrocławski
krzysztofbalaban@tlen.pl

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł wpisuje się w nurt badań poświęconych problematyce tzw. homonimii/paronimii międzyjęzykowej w aspekcie leksykograficznym. Część wstępna poświęcona jest zagadnieniu homonimii wewnątrzjęzykowej jako uniwersalium językowemu oraz zdefiniowaniu pojęcia tzw. homonimii/paronimii międzyjęzykowej, kwestionowanej przez niektórych badaczy. Dalsza część artykułu zawiera próbę opisu leksykograficznego rosyjsko-polskich paraleli językowych pozostających w relacjach homonimicznych. Zebrany materiał językowy świadczy o występowaniu wspomnianych związków na różnych poziomach struktury języka – w warstwie leksykalnej, połączeniach wyrazowych oraz na płaszczyźnie frazeologicznej. Zaproponowana przez autorów struktura hasła słownikowego może być pomocna w sporządzaniu dwujęzycznych słowników uwzględniających również paralele językowe o charakterze homonimicznym.

SŁOWA KLUCZOWE: homonimia; homonimia/paronimia międzyjęzykowa; fałszywi przyjaciele tłumacza; leksykologia; frazeologia; dwujęzyczna leksykografia; semantyka.

RUSSIAN - POLISH INTERLINGUAL HOMONYMY AS A LEXICOGRAPHICAL PROBLEM

ABSTRACT

This article contributes to the current research of the so-called interlingual homonymy/paronymy in the lexicographical aspect. The introductory part is devoted to the issues of homonymy within a language as a linguistic *universalium* and defining the concepts of interlingual homonymy/paronymy as questioned by some researchers.

The rest of the article examines the Russo-Polish lexical parallels in the language that remain in the homonymous relations. The collected material is evident of the occurrence in the language these compounds at various levels of language structure – both lexical and phraseological. As proposed by the authors, the structure of a dictionary entry can be helpful in the preparation of bilingual dictionaries, taking also into account linguistic parallels of a homonymic nature.

KEY WORDS: homonymy; interlingual homonymy/paronymy; false friends of the translator; lexicology; phraseology; bilingual lexicography; semantics.

Homonimia międzyjęzykowa od dawna przyciąga uwagę leksykografów choćby dlatego, że stanowi przeszkodę podczas przekazu tekstu z jednego języka na drugi i nierzadko staje się przyczyną niezrozumienia komunikatu przez interlokutora. Chodzi o przypadki, kiedy wyrazy w różnych językach

wykazują podobną lub nawet identyczną formę dźwiękową, natomiast różnią się pod względem treści (znaczenia), na przykład *ros.* – *pol.*: ГАДАТЬ - GADAĆ, ОБДЕЛИТЬ - OBDZIELIĆ, ПОПИРАТЬ - POPIERAĆ, СМУТИТЬСЯ - SMUCIĆ SIĘ; ГРАЧ - GRACZ, КАЧКА - KACZKA, ПЛЁТКА - PLOTKA, УЙМА - UJMA; ЖУТКИЙ - RZUTKI, КОНЕЧНЫЙ - KONIECZNY, ЛИЧНЫЙ - LICZNY, УРОДЛИВЫЙ - URODZIWY; ЗАРАЗ - ZARAZ, ЛИХО - LICHKO, НИЦ - NIC, СПОРО - SPORO; *czes.* – *pol.*: ŠUKAT - SZUKAĆ, DIVADLO - DZIWAŁO, KOŘISTNÝ - KORZYSTNY, PRÁVĚ - PRAWIE; *serb.* – *pol.*: LJUBITI - LUBIĆ, OBRAZ - OBRAZ, LEPŠI - LEPSZY, СПОРО - SPORO itd.

Język rosyjski stał się przedmiotem tego rodzaju opisu na płaszczyźnie leksykograficznej zarówno na „tle” niesłowiańskim (Акуленко/Комиссарчик/Погорелова/Юхт 1969; Готтлиб 1972), jak i w odniesieniu do innych języków słowiańskich (Vlček 1966), jednak w podobnym ujęciu w relacji rosyjsko-polskiej nie był opisywany na dużą skalę. Gwoli sprawiedliwości należy odnotować, iż na gruncie polskim była już próba opracowania rosyjsko-polskiego słownika homonimów międzyjęzykowych. Mam tu na myśli pracę I. Kozińskiego, która w istocie jest jedynie indeksem par homonimicznych (z ich prymarnymi znaczeniami) bez jakiegokolwiek materiału ilustracyjnego (Koziński 1959). Niniejsza praca jest próbą zbadania i wypełnienia tej luki w rosyjskiej i polskiej leksykografii w zakresie słownikowego ujęcia homonimów w relacji rosyjsko-polskiej.

Zagadnienia związane z *międzyjęzykową homonimią leksykalną* w języku rosyjskim i polskim wciąż nie są zbadane w sposób wystarczający, choć przecież zaliczają się one do fundamentalnych problemów analizy porównawczej obydwu systemów językowych. Dla pokrewnych języków słowiańskich problem opisu leksykograficznego oraz analizy lingwistycznej wspomnianego zjawiska jest zadaniem niezwykle skomplikowanym choćby dlatego, że już samo zdefiniowanie pojęcia homonimii (zarówno wewnątrzjęzykowej, jak i międzyjęzykowej), ustalenie granicy między homonimią a polisemią oraz klasyfikacja homonimów stanowi nie lada problem (Кочерган 1989: 23-34). Literatura przedmiotu dostarcza nam dziesiątki definicji, w których momentem wspólnym jest jedynie uznanie tożsamości jednostek języka w planie wyrażania i ich zróżnicowania w planie treści, jednak nadal istnieją zasadnicze rozbieżności co do tego, jakie cechy planu wyrażania i planu treści są istotne przy ustalaniu homonimii i jak owe cechy korelują ze sobą. W różny sposób, na przykład, rozstrzygany jest problem, czy do homonimii należy zaliczać jedynie leksemy, czy także inne jednostki języka. Nadal kwestią sporną pozostaje pytanie o miejsce i status homonimii międzyjęzykowej w systemie językowym (Малаховский 1990: 55).

Warto zaznaczyć, że w wielu pracach poświęconych omawianemu zagadnieniu obok wspomnianego wyżej terminu *homonimy/paronimy międzyjęzykowe* (Lipczuk/Bilut-Homplowicz/Kątny/Schatte 1995) można spotkać

określenia typu: *ekwiwalenty pozorne* (Daszczyńska 1987), *tautonimy* (Majewska 2002), *pseudoekwiwalenty* (Szalek/Nečas 1993), *wyrazy zdradliwe (złudne)* (Lotko 1992), *falszywi przyjaciele tłumacza* (Kusal 2006), *aproksymaty* (Karpaczewa 1987) itd. Owo zamieszanie terminologiczne wynika z jednej strony z odmiennego traktowania przez poszczególnych badaczy samego zjawiska homonimii (w tym także homonimii/paronimii międzyjęzykowej), określenia jej statusu oraz granic, z drugiej zaś ze względu na metaforyczny charakter pojęcia *falszywi przyjaciele tłumacza*. W niniejszym opracowaniu *homonimia międzyjęzykowa* postrzegana jest jako porównawcza kategoria leksykalna, gdzie homonimy międzyjęzykowe wyrażają stosunek dwóch leksemów o ekwiwalentnej formie (o prawie identycznym lub podobnym brzmieniu) i nieekwiwalentnej treści (Rečnik ... 1999: 21-23). Mamy tu na myśli zarówno „klasyczne” pary homonimiczne powstałe przez przypadkową zbieżność foniczną (БУР - BÓR, ВУЗ - WÓZ, КИТ - 'KIT, МОРС - MORS, НИЦ - NIC, ХАЛДА - HAŁDA itd.), jak i historycznie uwarunkowane międzyjęzykowe paralele fonetyczne (БОЛОТО - BŁOTO, ЗЛОДЕЙ - ZŁODZIEJ, СМЫСЛ - ZMYŚL, ЧАС - CZAS, ЖИВНОСТЬ - ŻYWNÓŚĆ; ДОКОНАТЬ - DOKONAĆ, ЗАСТАВИТЬ - ZASTAWIĆ, ТОПИТЬ - TOPIĆ; БЕСПЕЧНЫЙ - BEZPIECZNY, ЛИЧНЫЙ - LICZNY, ОПОРНЫЙ - OPORNY, ОХОТНИЧИЙ - OCHOTNICZY, ПОХОДНЫЙ - POCHODNY; ВОЛЬНО - WOLNO, ОГУЛОМ - OGÓŁEM, ПРОСТО - PROSTO, СМУТНО - SMUTNO itd.).

Do tych ostatnich będziemy także zaliczać *paronimy międzyjęzykowe*, tj. przypadki częściowego podobieństwa fonetycznego (i morfologicznego), uwarunkowanego wspólnotą genetyczną omawianych par wyrazów, całkowicie lub częściowo zróżnicowanych pod względem znaczeniowym: БЛОТО - BŁOTO, ВОЗРАСТ - WZROST, ЗАВОРОТ ЗАВРÓТ, КЛЯТВА - KŁATWA, ПЯСТЬ - PIĘŚĆ, РАССКАЗ - ROZKAZ, СКАРЕД(А) - SZKARADA, УТРОБА - WĄTROBA, ЧВАНСТВО - CWANIACTWO; БЛУДНЫЙ - BŁĘDNY, ДРЕМУЧИЙ - DRZEMIĄCY, ЗАГОРЕЛЫЙ - ZAGORZAŁY, КОРЕННОЙ - KORZENNY, ОВОЩНОЙ - OWOCNY/OWOCOWY, РОДНОЙ - RODNY, ЧУДНОЙ - CUDNY/CUDOWNY; ВЕЧЕРЕТЬ - WIECZERZAĆ, МОРОЧИТЬ - MROCZYĆ, ПОТАКАТЬ - POTAKIWAĆ, СОМКНУТЬ - ZAMKNAĆ/ZAMKNAĆ; НАГЛО - NAGLE, ОСОБЕННО - OSOBNО, ПРЕВРАТНО - PRZEWROTNIЕ, ПРОТИВНО - PRZECIWNIE itd.

Badania danej kategorii leksyki wykazują, że większość rosyjsko-polskich par homonimicznych stanowią *homonimy leksykalne*, tj. leksemy odnoszące się do tej samej części mowy: ЩИТ - SZCZYT, ЖИЛЕТКА - ŻYLETKA, ДИВАН - DYWAN; ШТУЧНЫЙ - SZTUCZNY, ЗАВОДНОЙ - ZAWODNY, ДОВОЛЬНЫЙ - DOWOLNY; ВИТАТЬ - WITAĆ, МЕШКАТЬ - MIESZKAĆ, СКУЛИТЬ - SKULIĆ; БЕСПЕЧНО - BEZPIECZNIE, ИМЕННО - IMIENNIE, РАЗОМ - RAZEM itd.

Drugą, nie mniej liczną grupę tworzą *homonimy leksykalno-gramatyczne*: ВЫЖИГА - WYRZYGA, ЖЕЧЬ - RZECZ, ТЕЧЬ - CIECZ, ЖУТЬ - ŻUĆ, КЕДЫ - KIEDY, ПОЧИТАЙ - ROCZYTAJ, ПОДЛЕ - PODLE, ЧАСТО - CIASTO itd.

Homonimia jako zjawisko językowe występuje nie tylko w leksyce, lecz także na innych poziomach struktury języka (Фомина 1990: 164-171). Pozwala to nam odnotować przypadki homonimii wyrazu oraz połączenia wyrazowego i włączyć do analizy pary typu: ВМЕСТЕ - W MIEŚCIE, ЗАРОК - ZA ROK, ЗАТЕМНО - ZA CIEMNO, ЗЛЫДЕНЬ - ZŁY DZIEŃ itd., będące potencjalnym źródłem błędu językowego.

Obok zjawiska homonimii leksykalnej można również odnotować również homonimie frazeologiczną. Zgodnie z definicją M.I. Sidorienki homonimiami można nazwać frazeologizmy, które w formie wyjściowej są identyczne pod względem strukturalnym, nie posiadając przy tym wspólnych znaczeń (Сидоренко 1966: 253; Majewska 2002: 49-50). O ile zagadnienia homonimii frazeologicznej w ramach jednego systemu językowego już od dawna są przedmiotem zainteresowania językoznawców-slawistów (np. Истомина 1968: 107-111; Ройзензон/Эмирова 1970: 283-294; Сидоренко 1971: 164-171], o tyle problem międzyjęzykowej homonimii frazeologicznej (nawet języków pokrewnych) jest często przez nich pomijany. W szeregu prac poświęconych tej kwestii, a także w słownikach homonimów międzyjęzykowych, wydanych w Polsce (Koziński 1959; Šipka 1999; Szalek 2004; Tokarz 1998; Majewska 2002), homonimia międzyjęzykowa w sferze frazeologii jest całkowicie nieobecna. Tymczasem obszerny materiał językowy oraz korpusy rosyjskich i polskich słowników jedno- i dwujęzycznych wskazują, że systemy frazeologiczne obydwu języków są bogate w jednostki o podobnej formie i zarazem odmiennej treści, które dzięki stabilności struktury i semantyki mogą występować w relacjach homonimicznych.

W polskiej leksykografii jako jedyna próba opisu tego typu par na poziomie frazeologicznym podjęła I. Daszczyńska (Daszczyńska 1987). Przyjmując za punkt wyjścia elementy składowe rosyjskich i polskich jednostek frazeologicznych (JF), badaczka wydzieliła trzy główne grupy odpowiedników frazeologicznych (*ekwiwalentów pozornych* według terminologii autorki):

1. Ekwiwalenty pozorne, składające się z homogenów, tzn. komponentów o wspólnym źródłosłowie:

a) strukturalnie identyczne, podobne w brzmieniu: *ни за грош* – [ani] *za grosz*, *не своим голосом* – *nie swoim głosem*, *с сердцем* – *z sercem*;

b) o odmiennej strukturze, podobne w brzmieniu: *в дым (напиться)* – *w dym* (*obrócić się, uderzyć jak*);

c) strukturalnie identyczne, różne pod względem fonicznym: *драть шкуру* – *drzeć (zdzierać) skórę*, *щелкать зубами* – *szczekać zębami*, *сесть на мель* – *osiąść na mieliznie*;

d) z odmienną strukturą, różne brzmieniowo: *легкая рука у кого* – *ktoś ma lekką rękę*, *не по зубам кому* – *nie na czyjeś zęby*, *падать в ноги кому* – *padać do nóg komu*.

2. Ekwiwalenty pozorne, które zawierają jeden (albo więcej) komponent o wspólnym etymonie, a pozostałe – odnoszące się do różnych rdzeni, odmienne prozodycznie.

a) bliskie pod względem formalnym (strukturalnym): *висеть в воздухе* – *wiszieć w powietrzu*, *сидеть на плечах у кого* – *siedzieć komuś na karku*, *гнуть спину* – *giąć kark*;

b) zróżnicowane strukturalnie: *руки горят у кого* – *coś pali komuś ręce*, *умываться (умыться) кровью* – *[s]kapać się we krwi*.

3. Pozorne ekwiwalenty, składające się z komponentów, wyprowadzanych z różnych rdzeni, ale mające w obu językach tożsame albo bliskie znaczenie leksykalne: *в конечном счете* – *w ostatecznym razie*, *прижать хвост кому* – *przyściąć ogon komu* itd.

Oczywiście, nie wszystkie powyższe podobieństwa międzyjęzykowe mogą być interpretowane jako jednobrzmiące konwergencje o charakterze homonimicznym. Przyjmując definicję M.I. Sidorienki, można zakwestionować homonimiczny status par, włączonych przez I. Daszczyńską do 2 i 3 grupy. Jednocześnie homonimiczny charakter par JF grupy 1, składającej się głównie z elementów jednorodnych nie budzi wątpliwości. Z wyjątkiem ostatniej podgrupy są one identyczne lub podobne pod względem strukturalnym i semantycznie odmienne.

W danej grupie homonimów frazeologicznych występują dwa typy relacji semantycznych z udziałem rosyjskich i polskich JF:

1. Homonimia stricte jednostek frazeologicznych (opozycja JF//JF), które obejmują te przypadki, kiedy dwa frazeologizmy [◇] identyczne pod względem formalnym są zróżnicowane semantycznie. Każdy z nich w swoim języku posiada odrębne znaczenie. Przykłady: ◇ *ВОДЫ НЕ ЗАМУТИТ* «очень скромен, тих, кроток» // ◇ *WODY NIE ZAMAĆI* «nikomu nie навредит, не помешает», ◇ *НА ЗУБОК* «в подарок новорожденному» // ◇ *NA ZĄBEK* *разг.* «на закуску», ◇ *В НАТУРЕ* *жарг., угол.* «действительно, в самом деле» // ◇ *W NATURZE* «получать вознаграждение; платить продуктами, товарми», ◇ *В САМУЮ ПОРУ* «точно по росту, по размеру» // ◇ *W SAMĄ PORĘ* «вовремя, в подходящий момент», ◇ *ПУСТИТЬ В ТРУБУ* «разорить, лишить денег, имущества» // ◇ *PUŚĆIĆ W TRĄBĘ* «порвать отношения с кем-л., покинуть, бросить кого-л.», ◇ *ОТ РУКИ* *разг.* «ручным способом» // ◇ *OD RĘKI* «сразу, немедленно», ◇ *ОТ СЛОВА ДО СЛОВА* «все целиком, от начала до конца» // ◇ *OD SŁOWA DO SŁOWA* «по мере развития беседы, разговора, дискуссии, ◇ от слова к слову», ◇ *ЧАС ОТ ЧАСУ* «постепенно, с течением времени» // ◇ *OD CZASU DO CZASU* «иногда, ◇ время от

времени», ◇ УТКНУТЬ НОС *во что-л.* «не отрываясь, с увлечением читать, писать и т.п.» // ◇ WETKNAĆ NOS *w co, do czego* «вмешаться, сунуться; ◇ сунуть [свой] нос *куда-л., во что-л.*» itd.

2. Homonimia jednostek różnych poziomów systemu języka, tzn. homonimiczne opozycje frazeologizmów i luźnych połączeń wyrazowych (LPW), wyniku czego powstają pary homonimów, których elementy (luźne związki wyrazowe // frazeologizmy) należą do różnych poziomów systemu języka – składniowych i frazeologicznych. 2.1. JF w jęz. rosyjskim // swobodne połączenie w języku polskim: ◇ В СЕРДЦАХ «в порыве гнева, раздражения» // W SERCACH (np. w naszych sercach), ◇ ЗЕЛЕНАЯ УЛИЦА а) «свободный путь, без препятствий и задержек»; б) *устар.* «наказание шпицрутенами солдат в дореволюционной России» // ZIELONA ULICA (т.е. улица, где много зелени), ◇ ОСТАТЬСЯ БЕЗ РУК «сильно устать, дойти до изнеможения от работы руками» // ZOSTAĆ BEZ RAŃK (букв. «лишиться рук, стать инвалидом»), ◇ СВОЯ РУКА «свой человек, единомышленник» // SWOJA RĘKA (а не чья-нибудь), ◇ В РУКУ «на пользу кому-л.» // W RĘKĘ (росаować kogoś w rękę), ◇ ДОЛГАЯ (ДЛИННАЯ) ПЕСНЯ «то, что требует много времени» // DŁUGA PIEŚŃ (т.е. длинная, продолжительная песня), ◇ С РУКАМИ ОТОРВАТЬ «взять с большой охотой; раскупить, разобрать нарасхват» // ODERWAĆ Z RĘKAMI itp.

2.2. JF w jęz. polskim // swobodne połączenie w języku rosyjskim: ◇ НА JEDNEJ NODZE «быстро, как можно скорее; ◇ одна нога здесь, другая там» // НА ОДНОЙ НОГЕ (напр., стоять, прыгать); ◇ НА CZAS «вовремя; пунктуально» // НА ЧАС (отлучиться на час); ◇ DWA BIEGUNY «два полюса» // ДВА БЕГУНА (напр., на короткую дистанцию), ◇ ПОКАЗАТЬ ПЛЕЧУ «◇ показать спину» // ПОКАЗАТЬ ПЛЕЧИ (а не руки, ноги, уши и т.п.); ср. также: ◇ ZŁOTE GODY // ЗОЛОТЫЕ ГОДЫ, ◇ МІЕĆ RĘCE I NOGI // ИМЕТЬ РУКИ И НОГИ, ◇ МІЕĆ СОŚ НА GŁOWIE // ИМЕТЬ ЧТО-Л. НА ГОЛОВЕ, ◇ МІЕĆ ІКРĘ // ИМЕТЬ ИКРУ, ◇ JAK PO GRUDZIE // КАК ПО ГРУДЕ itp.

Na koniec odnotujmy jeszcze jedną właściwość rosyjsko-polskich frazeologicznych homonimów. Obok międzyjęzykowych homonimów frazeologicznych zawierających jednakową liczbę komponentów i różniących się pod względem semantycznym, występuje duża grupa jednostek frazeologicznych pozostających w relacjach homonimicznych na bazie *homonimii leksykalnej* (zarówno homogenicznej i heterogenicznej). Na przykład: ◇ ЗА ПЛЕЧАМИ // ZA PLECAMI (homonimia homogenów *плечи – plecy*), ◇ FLAGA ADMIRALSKA // АДМИРАЛЬСКАЯ ФЛЯГА (homonimia heterogenów *фляга – flaga*); analogicznie: ◇ БЕЗ ОКОЛИЧНОСТЕЙ // BEZ OKOLICZNOŚCI, ◇ НА ЩИТЕ // NA SZCZYCIE, ◇ ЛИЧНЫЙ СОСТАВ // LICZNY ZESTAW, ◇ ПОД СПУДОМ // ◇ POD SPODEM, ◇ НА СОПЛЯХ // NA SOPLACH, ◇ ПОД СЕНЬЮ // POD SIENIĄ, ◇ ВИТАТЬ В ОБЛАКАХ // WITAĆ

W ОБЛОКАХ, ◇ ЗА ГЛАЗАМИ // ZA GŁAZAMI, ◇ НА ГЛАЗАХ // NA GŁAZACH itp.

Przytoczony wyżej materiał jednoznacznie wskazuje na to, że międzyjęzykowa homonimia frazeologiczna to ważne zjawisko językowe, które niewątpliwie wymaga dalszych badań. W warunkach bilingwizmu jednostki frazeologiczne podobnie jak leksemy mogą powodować błędy oraz prowadzić do iluzji wzajemnego zrozumienia w kontaktach międzyjęzykowych. Automatyczne przenoszenie z jednego języka na drugi JF identycznych lub zbliżonych pod względem formalnym (pisownia/wymowa) do powstawania połączeń wyrazowych, wywołujących często efekt komiczny:

◇ SZLIFOWAĆ BRUKI → ШЛИФОВАТЬ БРЮКИ, ◇ ТОЧЫЎ ВÓЈ → ТОЧИТЬ БУЙ, ◇ CISKAĆ GROMY → ТИСКАТЬ ГРОМЫ, ◇ GRUBA RYBA → ГРУБАЯ РЫБА, ◇ LATAJĄCY DYWAN → ЛЕТАЮЩИЙ ДИВАН, ◇ ANGIELSKA FLEGMA → АНГЕЛЬСКАЯ ФЛЕГМА, ◇ KONSKA DAWKA → КОНСКАЯ ДАВКА, ◇ ГЛАЗ НА ГЛАЗ → GŁAZ NA GŁAZ, ◇ ЗА МИЛЮЮ ДУШУ → ZA MIŁĄ DUSZĘ; ◇ С ДУШКОМ → Z DUSZKIEM itp.

Należy podkreślić, że identyfikacja i opis tego typu rodzaju par homonimicznych, jak również zbadanie semantycznej specyfiki homonimów międzyjęzykowych zarówno na poziomie leksykalnym, jak i frazeologicznym jest konieczne nie tylko w celu prognozowania potencjalnych błędów językowych, ale może posłużyć również jako cenny materiał dydaktyczny do praktycznego nauczania języków obcych. Niezbędne jest też także zastosowanie specjalnej metodyki rozgraniczenia wieloznacznych frazeologizmów międzyjęzykowych i frazeologizmów stricte homonimicznych. Jako kryterium homonimiczności przy takim zróżnicowaniu może służyć dystans semantyczny frazeologizmów dwóch blisko spokrewnionych języków.

W dalszej części niniejszego opracowania omówimy zasady budowy hasła słownikowego rosyjsko-polskiego słownika homonimów międzyjęzykowych.

Hasłem słownikowym jest para wyrazów lub połączeń wyrazowych o podobnym lub niemal identycznym brzmieniu. Schemat artykułu hasłowego jest następujący:

1. rosyjski wyraz hasłowy
 - 1.1. opracowanie gramatyczne
 - 1.2. kwalifikator ekspresywno-stylistyczny
 - 1.3. odpowiedniki polskie
 - 1.4. rosyjskie ilustracje kontekstowe i ich tłumaczenie na język polski
2. polski wyraz hasłowy
 - 2.1. opracowanie gramatyczne
 - 2.2. kwalifikator ekspresywno-stylistyczny
 - 2.3. odpowiedniki rosyjskie
 - 2.4. polskie ilustracje kontekstowe i ich tłumaczenie na język rosyjski

Rosyjskie wyrazy hasłowe, oprócz jednosylabowych i tych, które zawierają literę *ë*, opatrzone są znakiem akcentu. Poszczególne hasła podane są

w obu językach w formie podstawowej. Rzeczowniki, przymiotniki, zaimki oraz imiesłowy opatrzone są zawsze kwalifikatorem gramatycznym.

Składnia rządu zaznaczona jest za pomocą zaimków pytajnych *кто, что* przy hasłach rosyjskich oraz *kto, co* przy hasłach polskich: *питать ndk 1. кого (что); 2. что чем; 3. что к кому-чему; pytać несов. кого о кого, о со; крушение и чего; kruszenie ср. czego.*

Wyrazy nieodmienne (przysłówki, partykuły i spójniki) opatrzone są kwalifikatorami wskazującymi na ich przynależność do danej części mowy: *безопасно przysł., именно part., пусть 1. part.; 2. spójn. безczynnie нареч. itd.*

Kwalifikatory i objaśnienia dotyczące wyrazów rosyjskich podane są po polsku, a dotyczące wyrazów polskich - po rosyjsku.

Punktem wyjścia budowy artykułu hasłowego i podziału leksemu na znaczenia jest semantyka rosyjskich i polskich wyrazów hasłowych tworzących parę homonimiczną. W przypadku wyrazów wieloznacznych poszczególne znaczenia zostały oddzielone cyframi arabskimi. O kolejności znaczeń w obrębie artykułu hasłowego decydowała częstotliwość użycia, zabarwienie stylistyczne oraz zakres użycia. Na pierwszym miejscu zostały umieszczone znaczenia podstawowe, po nich następują znaczenia przenośne, znaczenia zabarwione stylistycznie (z uwzględnieniem argotyzmów, wulgaryzmów, eufemizmów, archaizmów itd.) oraz terminy specjalistyczne.

Polskie odpowiedniki hasła rosyjskiego oraz rosyjskie ekwiwalenty hasła polskiego lub jego poszczególnych znaczeń podane są w następującej kolejności: najpierw podawany jest odpowiednik najbardziej ogólny, tj. taki, który występuje w największej liczbie kontekstów, w dalszej kolejności umieszczone są odpowiedniki o bardziej ograniczonym zasięgu użycia. Odpowiedniki synonimiczne oddzielone są przecinkiem, natomiast bardziej zróżnicowane semantycznie - średnikiem: *ros. дрянь ż 1. pot. zbior. (coś niepotrzebnego) śmiecie, paskudztwo; чłam; dziadostwo; лекция ż wykład; odczyt, prelekcja; лихой II m dziarski, zawadiacki, chwacki; зwinny, sprawny; pol. duchowny м. духовный; душевный; naprawić сов. / naprawiać несов. со 1. починить, отремонтировать, исправить; наладить что; namiot м. палатка; шатёр.*

Jeśli rosyjski lub polski wyraz hasłowy nie posiada dokładnego odpowiednika - podana jest jego definicja oraz, w miarę potrzeby, objaśnienia (w nawiasie okrągłym kursywą): *намёт m 1. посп. naniesiona warstwa (czegoś); нарты lm wąskie drewniane sanie (do psich lub jelenich zaprzęgów); iskać несов. со прост, вылавливать насекомых, избавляться от насекомых; па́льг м. 1. вредный для здоровья навык, болезненное пристрастие (к употреблению спиртных напитков, к табакокурению, к наркотикам и т.п.); вредная (дурная) привычка.*

W wypadku, gdy rosyjski lub polski wyraz hasłowy nie występuje samodzielnie lub używany jest wyłącznie w określonych połączeniach, jest on zaopatrzony w odpowiedni kwalifikator (z objaśnieniem), po którym następuje

dane wyrażenie oraz jego przekład: дружка II ż *pot.* (jedynie w zw. fraz.) друг дружку; друг дружке; друг с дружкой; друг о дружке; друг за дружкой *itd.* nawzajem, jeden drugiemu; ze sobą; jeden za drugim, jeden po drugim, po sobie *itd.*; очный *m* (jedynie w zw. fraz.) ◇ *praw.* очная ставка *юр.* A konfrontacja; ◇ очное обучение; ◇ nauczanie stacjonarne; studia stacjonarne (dzienne); корчить *ndk* (tylko w zw. fraz.) *pot.* 2. ◇ корчить гримасы (рожи) ◇ robić (stroić) miny; *wykrzywiać się*; *pastwa ж.* *устар.* (только во фраз, сочет.) ◇ па pastwę losu; па pastwę комуś, czemuś ◇ на произвол судьбы; на съедение кому-л.; *przekór m.* (только с предложом *па*) на *przekór*; *наперекор*, *вопреки*; *назло*; *забój м.* (только в выражении: ◇ *разг.* на забój) *сильно*, *безумно*, *страстно*; ◇ без памяти.

Poszczególne hasła zawierają zarówno wyrazy monosemantyczne, całkowicie zróżnicowane znaczeniowo (*homonimia całkowita*), jak i pary wyrazowe o rozbudowanej polisemii, których oddzielne znaczenia niekiedy pokrywają się. Są to przypadki tzw. *homonimii częściowej (niepełnej)* (Малаховский 1990: 155-156), co jest rzeczą normalną ze względu na genetyczne pokrewieństwo tych wyrazów: ГРОБ - GRÓB, ПЯТНО - PIĘTNO, ЧАС - CZAS; ВЫЖИТЬ - WYŻYĆ, ЗАСТАВИТЬ - ZASTAWIĆ, ТОПИТЬ - TOPIĆ; ПРОТИВНЫЙ - PRZECIWNY, СКОРЫЙ - SKORY *itd.*

CHARАКТЕРЫСТЫКА ГРАМАТЫЧНА ВYРАЗÓВ НАСЛÓВYХ

Рзeczowniki

Formą hasłową rzeczownika w obydwu językach jest mianownik liczby pojedynczej. Po formie hasłowej rzeczownika podane jest oznaczenie jego rodzaju w postaci skrótów: *m*, *ż*, *n* - *m.*, *ж.*, *ср.* Rzeczowniki typu *pluralia tantum* opatrzone są skrótami *blp* - *мн.*, a ich formą hasłową jest mianownik liczby mnogiej, np.: *ros.* брюки *blp*, *враки blp*, *помочи blp*; *pol* *binokle мн.*, *gody мн.* *itd.*

Rzeczowniki tworzące parę homonimiczną lub używane częściej w liczbie mnogiej (lecz posiadające liczbę pojedynczą) również podane są w liczbie mnogiej, z tym że w nawiasie podana jest także liczba pojedyncza z kwalifikatorem rodzaju gramatycznego, np.: *ros.* лыжи (*lm od лыжа ж*), клёцки (*lm od клёцка ж*), сопли (*lm od сопля ж*), чулки (*lm od чулок m*); *pol.* bruki (*мн. к bruk м.*), sople (*мн. к sopel м.*), wraki (*мн. к wrak м.*), klocki (*мн. к klocek м.*) *itd.*

Jeśli jedno ze znaczeń hasła rzeczownikowego występuje częściej w liczbie mnogiej, wówczas po cyfrze arabskiej podana jest forma liczby mnogiej z objaśnieniami typu *zwykle/tylko lm* – *только/чаще/обычно мн.*, a następnie przekład: вещь ж 2. *zwykle lm* (*dobytek, mienie, багаж*) *вещи* rzeczy; взор *m* 2. *zwykle lm*, *прзен.* *взоры* uwaga, zainteresowanie; колодка ж *zwykle lm* *колодки* dyby; *пересуд m* *zwykle lm* *пересуды* plotki; *gadanie*; *obgadywanie*; *pol.* honor *m.* 2. *только мн.* *honorу* *почести*; *wiadomość ж.* 2. *только мн.* *wiadomości* *знания*; *познания*; *взгляд м.* 2. *чаще мн.* *взгляды* *причины*, *мотивы*;

обстоятельства; соображения; zabieg м. 2. обычно мн. *zabiegi* усилия, старания; хлопоты itd.

Rzeczowniki odsłowne o znaczeniu czynnościowym są opatrzone objaśnieniami *rzecz, od – действие по знач. глаг.*, po nich podany jest czasownik, od którego dany rzeczownik został utworzony, na przykład: *ros. запоминание n rzecz, od запомнить; обличение n rzecz, od обличить/обличать; отзыв m rzecz, od отозвать/отзывать; перевод m 1. rzecz, od перевести(сь)/переводить(ся); посадка i 1. rzecz, od посадить; разводка i 1. pot. rzecz, od развести/разводить; pol kruszenie ср. действие по знач. глаг. kruszyć/kruszyć; парзекание ср. действие по знач. глаг. парзекать; oranie ср. действие по знач. глаг. orać; uwierzenie ср. действие по знач. глаг. uwierzyć; зароминание ср. действие по знач. глаг. зароминать; zatrudnienie ср. 1. действие по знач. глаг. zatrudnić itd.*

Przymiotniki

Przymiotniki w obydwu językach podane są w mianowniku liczby pojedynczej w stopniu równym i opatrzone kwalifikatorem rodzaju, пр.: ангельский *m* – angielski *m.*, жуткий *m* – rzutki *m.*, самодельный *m* – samodzielny *m.* itd.

Jeśli w jednym ze znaczeń przymiotnik uległ procesowi substantywizacji, wówczas po cyfrze arabskiej podane są kwalifikatory rodzaju, skróty typu *rzecz. – в знач. сущ.* (w nawiasie kursywą) oraz przykład, пр.: *ros. беглый m 1. (rzecz.) zbiegły; зbieg; приёмный m b) (rzecz, приёмная ж) poczekalnia; скоромный m (rzecz, скоромное n) potrawa mięsna lub mleczna; pol biegly m. 2. (в знач. сущ.) эксперт; pochodny m. 2. (в знач. сущ. pochodna ж.) мат. производная; хим. производное; naczelny m. 1. (в знач. сущ.) разг. главный itd.*

W wypadkach, kiedy przymiotnik rosyjski nie ma odpowiednika polskiego, po wyrazie hasłowym podaje się rzeczownik, od którego dany przymiotnik został utworzony, oraz ilustruje przykładem, пр.: докладной *m* (*przym. od доклад m*) 1. na piśmie; pisemny; мозольный *m* (*przym. od мозоль m*) 1. na odciski, przeciw odciskom; часовой (*przym. od час m*); 2. *pot. (o pociągu, samolocie itd.)* wyznaczony na godzinę pierwszą; odjeżdżający (wyruszający, odlatujący) o godzinie pierwszej itd.

Czasowniki

Formą hasłową czasownika jest bezokolicznik. Każdy czasownik opatrzone jest skrótami *dk, ndk –сов., несов.*, które określają jego aspekt. Czasowniki dwuaspektowe opatrzone są podwójnym kwalifikatorem *dk i ndk – сов. и несов.* Jeśli rosyjski czasownik dwuaspektowy tłumaczony jest na język polski za pomocą dwóch form (dokonanej i niedokonanej) – te ostatnie oddziela się kreską ukośną, пр.: наследовать *dk i ndk 1. что* dziedziczyć/odziedziczyć *co (po kim)*; образовать I *dk i ndk что* utworzyć/tworzyć *co*; zorganizować/organizować; stanować *co*.

Czasowniki jednokrotne opatrzone są skrótami jkr - однокр., *пр.*: брыкнуть dk jkr, прыгнуть dk jkr; брыкнѣć сов. однокр., рзыгнѣć сов. однокр.

Rekcja zaznaczona jest za pomocą zaimków pytajnych *кто, что* przy hasłach rosyjskich oraz *кто, со* przy hasłach polskich: *ros.* заступить / заступать 1. *на что*; 2. *кого-то*; 3. *что*; объявить / объявлять 1. *что*; *о чём*; 2. *кого-что кем чем* - *pol* odmienić / odmieniać 1. *kogo, со*; 2. *со*; pasować 11. *do kogo, do czego*; 2. *со*.

Imiesłowy jako oddzielne hasła podane są wtedy, kiedy występują w funkcji przymiotników lub rzeczowników, *пр.*: *ros.* ведомый (самолёт), заклѣтый (враг, курильщик), затруднѣнный (затруднѣнное дыхание), отвлечѣнный (вопрос), признанный (специалист), стеснѣнный (стеснѣнное дыхание, сердце), терпимый (человек; терпимые условия) и т.п.; *pol* czynny (polityk; czynne życie zawodowe), spasiony (kot), ścieśniony (ścieśnione uliczki; samogłoski), trawiony (pokarm), zawiedziony (zawiedziona miłość) itd.

Imiesłowy, które nie uległy konwersji, ale tworzą pary homonimiczne, również podane są w postaci odrębnych haseł, *пр.*: ОГОЛѢННЫЙ - OGOŁONY, ОТРАЖАЮЩИЙ - ODRAŻAJĄCY, СПАСѢННЫЙ - SPASIONY itp.

Przysłówki

Przysłówki podane są w stopniu równym i opatrzone skrótami *присл - нареч.*, *пр.*: *ros.* безопасно *присл.*, учтиво *присл.*; *Pol.* bezpiecznie *нареч.*, uczciwie *нареч.*

Przysłówki występujące w funkcji orzeczenia, opatrzone są kwalifikatorami i objaśnieniami typu: w roli orzec. nieos. lub w roli orzec., пр.: видно *присл.* 1. w roli orzec. nieos., довольно *присл.* 2. z dop. w roli orzec. nieos., просто *присл.* 2. w roli orzec., противно *присл.* 2. w roli orzec. nieos. itd.

Materiał ilustracyjny

Każde hasło zilustrowane zostało przykładami zaczerpniętymi głównie z rosyjskich i polskich słowników jednojęzycznych, dwujęzycznych przekładowych oraz specjalistycznych. Są to zarówno połączenia wyrazowe, jaki całe zdania z uwzględnieniem związków frazeologicznych. Ilustracje kontekstowe pozwalają ustalić zakres użycia poszczególnych wyrazów w obydwu językach, a także określić łączliwość oraz zabarwienie stylistyczne porównywanych leksemów.

Człony wymienne danego wyrażenia (w tym także synonimy) podane są w nawiasach okrągłych, *пр.*: *ros.* Получить информацию (сообщение, сведения); Предзнаменование (предвестие) беды, катаклизма грозы (бури); Прошу (попрошу) не забываться! - *pol* Okazać (wyświadczyć) komuś uprzejmość (przysługę, grzeczność); Zamknąć (uwięzić) w klasztorze; Mam teraz pracy (roboty) od groma (kupę, pełno, po uszy, po same uszy, powyżej uszu); Ostateczny (końcowy) wynik (rezultat) и т.д.

Składniki fakultatywne danego wyrażenia podane są w nawiasach kwadratowych, np.: *ros.* В семь [часов] утра; Забыть [про] свои обязанности; ◇ [И] в заводе нет (не было); *pol.* ◇ [godzinie] siódmej rano; Nie wiedziałem, że z niego [jest] taki próżniak; [A] to ci heca! itd.

Frazeologia i paremiologia

W charakterze materiału ilustracyjnego w pracy wykorzystana została również *frazeologia* w szerokim rozumieniu tego terminu, tzn. różnego rodzaju ustabilizowane związki wyrazowe:

- a) wyrażenia porównawcze: глуп как пробка - głupi jak but, как часы - jak zegarek/jak w zegarku itp.;
- b) zróżnicowana pod względem strukturalnym idiomatyka (с гаком - z okładem, без околичностей - bez ogródek, лежать под спудом - pozostawać w ukryciu itd.);
- c) przysłowia i porzekadła: Голь на выдумки хитра - Potrzeba matką wynalazków; Не боги горшки обжигают - Nie święci garnki lepią; Одна ласточка не делает весны - Jedna jaskółka nie czyni wiosny itd.;
- d) frazematyka, tj. skrzydlate frazy i aforyzmy: буря в стакане воды - burza w szklance wody, египетская тьма - ciemności egipskie, Ноев ковчег - arka Noego, ящик Пандоры - puszka Pandory, Ищите да обрящете - Szukajcie a znajdziecie itp.

Człony wymienne frazeologizmu (najczęściej czasownikowe) podane są w nawiasach okrągłych: *ros.* ◇ Резать (говорить) правду-матку; ◇ Уйти (удалиться) на покой; ◇ Язык прилип (присох) к гортани; ◇ Гордый (важный) как павлин; ◇ Как (будто, точно, словно) с луны свалился (упал); - *pol.* ◇ Rąbać (wygarniać) słowa prawdy; ◇ Wyjść (wymknąć się) po angielsku; ◇ Być (przebywać, znajdować się) w stanie spoczynku; ◇ Zamknąć (trzymać) gębę (buzię) na kłódkę; ◇ Punkt (sprawa) honoru itd.

Składniki fakultatywne związku frazeologicznego podane są w nawiasach kwadratowych, np.: *ros.* ◇ У мужика [есть] голова на плечах; ◇ С [высоты] птичьего полёта; ◇ Корчить [из себя] дурака; *pol.* ◇ Dać komuś [święty] spokój; ◇ Pogoda pod [zdechłym] psem; ◇ Dobrać się [jak] w korcu maku itd.

Podobnie jak wyrazy hasłowe również związki frazeologiczne zaopatrzone są w kwalifikatory funkcjonalne i stylistyczne oraz w zaimki pytajne wyznaczające rekcję: *ros.* ◇ *posp.* Жаба душит (давит) кого-л.; ◇ *przest. posp.* При живности кого-л., чьей-л.; ◇ *pot.* Язык зачесался у кого-л.; *pol.* ◇ *razz.* Kochać się na zabój w kimś; ◇ *ustap.* Rzucić (wydać) kogoś, coś na pastwę; na pastwę komuś, czemuś; ◇ *razz.* Wciskać (wstawiać) komuś kit itd.

Włączenie jednostek frazeologicznych oraz paremii do artykułu hasłowego w charakterze materiału ilustracyjnego niewątpliwie pozwoli w

pełni ukazać przestrzeń semantyczną rosyjsko-polskich homonimów/paronimów międzyjęzykowych.

Zaproponowana wyżej struktura hasła słownikowego może być zaczynem przyszłego pełnego rosyjsko-polskiego słownika homonimów międzyjęzykowych i stanowić podstawę do sporządzenia innych (polsko-słowiańskich) słowników tego typu.

BIBLIOGRAFIA

- АКУЛЕНКО, В.В./КОМИССАРЧИК, С.Ю./ПОГОРЕЛОВА, Р.В./ЮХТ, В.Л. (1969), *Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»*, Москва.
- ИСТОМИНА, В.В. (1968), «О фразеологической омонимии», *Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка*, Ростов-на-Дону.
- КОЧЕРГАН, М.П. (1989), «Словарь русско-украинских омонимов», *Русский язык: взаимодействие с украинским. Методика преподавания в условиях билингвизма*, УМК ВО, Киев.
- МАЛАХОВСКИЙ, Л.В. (1990), *Теория лексической и грамматической омонимии*, Ленинград.
- РОЙЗЕНЗОН, Л.И. /ЭМИРОВА, А.М. (1970), *Фразеологическая и лексическая омонимия*, *Вопросы фразеологии*, Самарканд.
- СИДОРЕНКО, М.И. (1966), «О фразеологических омонимах», *Вопросы русской фразеологии*, Уч. Зап. МОПИ им. Н.К.Крупской, т. 160, вып. 11, Москва.
- СИДОРЕНКО, М.И. (1971), «Типы фразеологических омонимов русского языка», *Вопросы семантики фразеологических единиц*, Новгород.
- ФОМИНА, М.И. (1990), *Современный русский язык. Лексикология*, Москва.
- ЩЕПИН, А.Г. (1963), «Характеристика омонимов в плане фонетического и лексико-грамматического членения речи», *Учён. зап. ЧГПИ, Обществ. и гуманитарные науки*, вып. IX, Чита.
- DASZCZYŃSKA, I. (1987), *Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne*, Słupsk.
- KARPACZEWA, W. (1987), „Апроксиматы - выразы разных языков о подобной форме а odmiennym znaczeniu (на прикладzie языка польского и булгарского)”, *Rocznik Slawistyczny*, 1987, t. XLV, cz. 1.
- KOZIELEWSKI, I. (1959), *Słownik wyrazów o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu w języku rosyjskim i polskim*, Warszawa.
- KUSAL K. (2006), «Субстандартная межъязыковая омонимия как объект лексикографирования», *Слово в слове и в дискурсе, Сб. научных статей к 50-летию Харри Вальтера*, Москва, s. 638-642.
- LIPCZUK, R./BILUT-HOMPLOWICZ, Z./KATNY, A./SCHATTE, Ch. (1995), *Niemiecko-polski słownik tautonimów*, Warszawa.
- LOTKO, E. (1992), *Zrádná slova v polštině a češtině: lexikologický pohled a slovník*, Olomouc.
- MAJEWSKA, M. (2002), *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa.
- REČNÍK (1999), *Rečnik srpsko-poljskih medujezičkih homonima i paronima*, *Słownik serbsko-polskich homonimów i paronimów*, pod red. D. Sipki, Poznań (1999).
- SZALEK, M./NEČAS, J. (1993), *Czesko-polska homonimia*, Poznań.
- SZALEK, M. (2004), *Słownik homonimów rosyjsko-polskich*, Poznań.
- ŠIPKA, D. (1999), *Serbsko-polska międzyjęzykowa homonimia i paronimia*, Poznań.

- TEZAURUS (1993), *Tezaurus terminologii translatorycznej* (1993), pod red. J. Lukszyna, Warszawa.
- TOKARZ, E. (1998), *Pułapki leksykalne: Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*, Katowice.
- VLČEK, J. (1966), *Úskalí ruské slovní zásoby. Slovník rusko-české homonymie a paronymie*, Praha.